

ZAŠTITA ŽIVOTNE SREDINE I LJUDSKA PRAVA**Marija Kostić**

Univerzitet „Singidunum“
Danijelova 29, 11000 Beograd, Srbija
Tel.: +381113093238
E-mail: mkostic@singidunum.ac.rs

Abstract: *After a long time efforts, environmental protection has reached a level of legal protection at national as well as international level. Formulations and interpretations of this right differ from comprehension that state of the environment has a direct influence to a health, over environmental protection through limited exploitation of natural resources, to formulations of a particular rights on specific qualities of the environment as one of the basic human rights.*

The highest environmental legal protection standards are based on inventive approach, which results in direct protection of the environment and indirect protection of human rights. This means that an appropriate environmental condition will promote human health and overall good living conditions, e.g. solving environmental problems and establishing highest environmental standards are strong guarantees for the protection of basic human rights.

In recent years international and national legal systems are more intensively accepting above mentioned concept of the environmental right protection. European Union and many other developed countries have fully accepted mentioned approach, so this work has an intention to present and recommend the same one to be incorporated into our national legal frames.

A. Uvod

Međunarodni i nacionalni pozitivno-pravni poreci sve intenzivnije prihvataju sasvim nov koncept zaštite prava na životnu sredinu. Reč je o formulisanju i ostvarenju ovog prava kao skupa procesnih prava, čime se ono usko povezuje sa korpusom osnovnih ljudskih prava, ili je čak, po nekim teoretičarima, ustanovljeno i zaštićeno kao jedno od ljudskih prava treće generacije. Ovakav trend regulisanja osnovnih prava u sklopu prava na zdravu životnu sredinu prihvaćen je i kroz pravne okvire uobličen u modernim državama Evropske unije, dok je u domaćem zakonodavstvu još uvek nedovoljno promovisan i zastupljen. Imajući u vidu činjenicu da je harmonizacija nacionalnog pravnog okvira u oblasti životne sredine sa regulativom Evropske unije i standardima Aarhushke konvencije uvršćena u listu “acquis communautaire”¹, dovoljno je jak razlog da nas podstakne u razmišljanjima koja slede.

¹ Acquis Communautaire (skraćeno "acquis" označava komunitarno pravo, ali označava i pravne tekovine EU) skup je prava i obaveza zemalja članica EU. Nije reč samo o pravu u užem smislu, s obzirom da obuhvata: sadržaj, načela i političke ciljeve osnivačkih ugovora, zakonodavstvo usvojeno primenom osnivačkih ugovora i presude Suda Evropske zajednice, deklaracije i rezolucije koje je usvojila EU, mere koje se odnose na zajedničku spoljnu i bezbednosnu politiku, mere koje se odnose na pravosuđe i unutrašnje poslove, na međunarodne ugovore koje je sklopila EU, kao i na ugovore između zemalja članica na području delovanja EU. Svaka država koja teži članstvu EU mora prihvatiti odluke iz osnivačkih ugovora i uskladiti svoje zakonodavstvo sa Acquis Communautaire;

http://www.mfa.gov.yu/Srpski/spopol/Multilateral/Leksikon/Acquis_Communautaire.htm

B. Procesna prava u funkciji zaštite životne sredine društvene zajednice

Ubrzan razvoj tehnika i tehnologija suočava nas sa sve većim izazovima u pogođu racionalne i održive upotrebe prirodnih resursa. Globalizacija ljudskih delatnosti i rada vodi nas kroz eru ko-evolucije ekološkog, društvenog i ekonomskog sektora, kako na nacionalnom, tako i na međunarodnom nivou. Usled toga, svaki pojedinačni poduhvat ili radnja poduzeta i na najnižem, lokalnom nivou, može proizvesti efekte i posledice širih regionalnih ili globalnih razmera.

Donosioci odluka na svim nivoima i najšira javnost iz dana u dan sve ozbiljnije shvataju da se svaki uticaj čoveka na životnu sredinu automatski odražava i na njen kvantitet, kao i na kvalitet². Jedan od aspekta uzročno-posledične veze između čoveka i njegovog društvenog okruženja sa životnom sredinom, u velikoj meri je prisutan u konceptu procesnopravnog karaktera prava na životnu sredinu. Pravni režim ovog tipa predstavlja mehanizam kojim čovek, u kontekstu šireg javnog interesa i dobrobiti, teži da zaštiti i poboljša načine upotrebe prirodnih resursa. Sistem kvalitetnog pružanja ekoloških informacija, mogućnost učešća građana u donošenju ekoloških odluka i prilika da građani svoja prava u vezi sa pitanjima iz oblasti životne sredine štite pred sudovima, moraju biti sastavni element organizacije i rada državnih i društvenih institucija.

1. Pravni status i tretman životne sredine

Životna sredina se tretira kao zajednička svojina, koja se na najbolji način tretira (njome upravlja) kroz izvestan vid tzv „ko-menadžmenta“³, odnosno saradnje između državne vlasti i najšire javnosti. Suština je u institucionalizovanom rešavanju ekoloških problema, uzimanjem u obzir i usklađivanjem privatnih i zajedničkih interesa i prava. U sistemu „ko-menadžmenta“, građani imaju mogućnost da se informišu i steknu uvid u pitanja od sopstvenog interesa, čime dobijaju prostor za preuzimnije značajne uloge u tretiranju širokog spektra društvenih problema. A to je tretman od kog društvo na najbolji način profitira, jer su upravo građani ti koji najbolje poznaju probleme i potrebe svog najbližeg životnog okruženja i samim tim najpozvaniji da predlože efikasna, prihvatljiva i dugoročna rešenja.

2. Svrha primene procesnih prava u zaštiti životne sredine

Nakon iznetih stavova u prilici smo da zaključimo da su procesna prava u vezi sa zaštitom životne sredine ustanovljena u nameri da se ljudima obezbede osnovni uslovi za život, rad i

²Duncan, O.D.: "From Social System to Ecosystem", Sociological Inquiry 31, 1961; p. 140-149; Hawley, A.H.: "Ecology and Population", Science 179, 1973; p. 1196-1201; Ostrom, E.: "Governing the Commons: The Evaluation of Institutions for Collective Action", New York, Cambridge University Press, 1990

³ Hanna, Susan S.; Folke, Carl; Möller, Karl- Göran: "Rights to nature", Island Press, Washington D.C., 1996; page 87-101

razvoj, odnosno da mu se u što većem obimu pruži prilika da učestvuje u realizaciji širokog spektra ekoloških aktivnosti. Svakako, veoma smo svesni činjenice da uslovi u kojima se odvija savremeni život u modernim društvima i državama (pre svega, imajući u vidu njihovu složenost, rasprostranjenost, brojnost...), ne može da pruži priliku svakom pojedincu da uvek direktno učestvuje u ekološkim aktivnostima, već se njihov angažman u velikom broju pitanja organizuje u vidu tzv decentralizovane kontrole⁴ rada organa koji sprovode politiku zaštite životne sredine i organa koji donose zakone i druge pravne propise u ovoj oblasti. Sa druge strane, decentralizovanu kontrolu u pogledu delatnosti i rada industrijskog i biznis sektora- kao „zagađivača“ zajednički sprovode građani kao „potrošači“ u društvu i državna uprava.

C. Međunarodnopravni status prava na zdravu životnu sredinu

1. Ekološka prava u okviru pravnih dokumenata o ljudskim pravima

Izuzev dva regionalna instrumenta za zaštitu ljudskih prava⁵ ne postoje izričiti iskazi o pravima životne sredine na međunarodnom nivou⁶. Konvencija o pravima deteta, koja povezuje zagađenje životne sredine sa rizicima po zdravlje⁷, najbliže je povezana sa pravom na zdravu životnu sredinu! Na ovom mestu dužni smo takođe da pomenemo i Štokholmsku deklaraciju⁸, kao prvi međunarodni dokument u kom je pravo na životnu sredinu bilo izričito pomenuto kao ljudsko pravo i kao preduslov za uživanje drugih ljudskih prava. U napred pomenutoj Deklaraciji naglašeno je da "ljudsko biće ima pravo na slobodu, ravnopravnost i adekvatne uslove životne sredine, u nekoj životnoj sredini čiji kvalitet omogućava život u dostojanstvu i blagostanju, i svečanu obavezu da zaštiti i unapredi tu životnu sredinu za generacije koje žive sada kao i za buduće generacije". Za razliku od Štokholmske deklaracije, Deklaracija iz Rio de Ženeira⁹ je korak u natrag u odnosu na formiranje ovog prava kao legalnog ljudskog prava, jer ne koristi termin "legalno" i nije posvećena problemima odnosa između međunarodnog prava i zaštite životne sredine sa zakonske tačke gledanja ali, bez obzira na sve, ona vrlo čvrsto podržava ideju održivog razvoja – "ljudska bića su u centru brige za održivi razvoj. Njima je dato pravo na zdrav i produktivan život u harmoniji sa prirodom". Međutim, kao što je prethodno rečeno, postoje i neki drugi međunarodni dokumenti koji veliku pažnju posvećuju temi prava I životne sredine (Afrička povelja, na primer, u članu 24 kaže: "svi ljudi imaju pravo na univerzalno zadovoljavajuću životnu sredinu koja promoviše njihov razvoj").

2. Istorijat razvoja prava životne sredine u okviru Evropske Unije

⁴ Wegener, Bernhard, W.: "Rechte des Einzelnen", Baden-Baden, Nomos Verlag.- Ges., 1998, 1. Aufl.; p. 17-26

⁵ African Charter on Human Rights and People's Rights, Organization of African Unity (OAU) Doc. CAB/LEG/67/3/Rov. 5 (1982) and Addit ional Protocol to the American Convention on Human Rights in the Area of Economic, Social and Cultural Rights (1989)

⁶ One of the reasons for this could be the fear of additional numerous claims that would devalue or debase the human rights currency. See Schelton, D.: "The Right to Environment" - Eide, A.; Helgesen, J. (Edit.): "The future of human rights protection in a changing wor ld"; Oslo, Norwegian University Press; 1991; p. 198

⁷ United Nations Convention on the Right of the Child, Un General Assembly resolution 44/25 of 20 November; 1989; A/RES/44/25

⁸ United Nations Declaration on the Protect ion of the Environment; Stockholm;1972

⁹ Declaration on Environment and Development; United Nations Conference on Environment and Development ; Rio de Janeiro; 1992

Mada Rimski ugovor o Evropskoj ekonomskoj zajednici (EEC Ugovor) iz 1957. g. ne sadrži propise koji se odnose na ljudska prava ili životnu sredinu, to nije bila prepreka za budući razvoj Evropske Unije i institucija EU u oblasti prava životne sredine. Principi politike EU u oblasti životne sredine primarno su bili formulisani sedamdesetih godina prošlog veka, i sve do sredine osamdesetih, odnosno do usvajanja Pojedinačnog Evropskog Akta (SEA)¹⁰. Danas, član 174-176 EU Ugovora naglašava značaj principa održivog razvoja¹¹. Kao što je prethodno rečeno, problemi vezani za definiciju prava životne sredine, kao suštinskog prava, ne mogu da budu lako savladani niti rešeni. Zbog toga u okvirima ekološke regulative Evropske Unije ovo pravo nije tretirano kao suštinsko pravo, ali se radi na njegovom razvoju kao procesnog i participativnog prava – kroz pravo na učešće i pravo na zakonsko obeštećenje. Dakle, vidimo da je pravo životne sredine EU razvijano u duhu demokratije, jer je posebna pažnja usmerena na status čoveka kao individue i njegovog prava da učestvuje u donošenju najvažnijih odluka. Mnogi međunarodni dokumenti, uključujući I samu Rio deklaraciju, pravo životne sredine regulišu kao skup procesnih prava, čija suština se svodi na premise da će se na pitanja I probleme životne sredine najbolje odgovoriti ukoliko se u njihovo rešavanje uključe svi zainteresovani građani na relevantnom nivou. Na nacionalnom nivou, svaki pojedinac će imati odgovarajući pristup informaciji koja se tiče životne sredine a koja je u posedu javne vlast...i prilika da učestvuje u procesu donošenja odluka...Efikasan pristup sudskim i administrativnim postupcima biće obezbeđen, uključujući obeštećenje i pravni lek¹². Evropska Unija smatra životnu sredinu kao problem, koji nije vezan za nacionalne granice, već je tretiran kao regionalni problem – pravo zaštita životne sredine je integralni deo politike EU, čije smernice su određene akcionim programima za životnu sredinu (do sada je usvojeno 6¹³). Pored prilagođenih smernica i drugih zakonskih instrumenata na nivou Unije, posebnu ulogu igraju i Evropski sud pravde i Evropski sud za ljudska prava¹⁴.

3. Povezivanje prava životne sredina i ljudskih prava u okvirima Arhuske konvencije

Ne tako davno, stupila je na snagu još jedna međunarodna konvencija čije smernice u najvećem inspirišu predmet mog rada. Reč je o Arhuskoj konvenciji, tj. Konvenciji o pristupu informacijama, učešću javnosti u donošenju odluka i pristupu pravosuđu u vezi sa zaštitom životne sredine¹⁵. Konvencija je usvojena 25. juna 1998. godine, kada ju je potpisalo 35 zemalja i Evropska Unija. Konvencija pod svojim okriljem, sa jedne strane okuplja zemlje zapadne Evrope, u kojima je slobodan pristup informacijama već odavno uspostavljen, i zemlje istočne Evrope, sa druge strane, u kojima je pristup informacijama o životnoj sredini

¹⁰ Single European Act (SEA); 1987; OJ. L 169/1

¹¹ Treaty Establishing European Community, available at:

http://europa.eu.int/eurlex/ex/en/treaties/dat/12002E/pdf/12002E_EN.pdf

¹² Declaration on Environment and Development; UN Conference on Environment and Development ; Rio de Janeiro; 1992

¹³ 1st Action Programme, OJ C 112/1; 2nd Action Programme, OJ C 139/1; 3rd Action Programme, OJ C 46/1; 4th Action Programme, OJ C 328/1; 5th Action Programme, OJ C 138/5; 6th Action Programme

¹⁴ Concado, Trindade A.A. :” Human Rights and the Environment ”, in Symonides, J. (Edit.) :”Human Rights: new dimensions and challenges”, Aklershot, Ashgate/Dortmond; 1998; p. 117

¹⁵ UN/ECE Convention on Access to Information, Public participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters, <http://europa.eu.int/comm/environment/aarhus>

uglavnom ograničen (zbog nedostataka u organizaciji i funkcionisanju institucija koje se bave zaštitom životne sredine).

Arhuska Konvencija, kao fundamentalno pitanje reguliše pravo čoveka na adekvatnu životnu sredinu, tj. pravo čoveka da živi u sredini koja garantuje zdravlje i dobro bitisanje. Istovremeno, konvencija promovira i obavezu da se životna sredina štiti i njeno stanje poboljšava u interesu kako generacija koje žive sada, tako i svih budućih generacija. Najširoj javnosti se mora obezbediti pravo na pristup informaciji, pravo na učešće u donošenju odluka, pravo za zaštitu pred ovlašćenim državnim organima i iznad i posle svega, pred upravnim i pravosudnim organima. Na ovaj način kreirana su nova prava čoveka vezana za životnu sredinu iako, sama po sebi, ova prava i nisu nova. Preciznije, ovo su univerzalna ljudska prava (pravo na informaciju, pravo na donošenje odluka, pravo na pravnu zaštitu) koja imaju dugu tradiciju postojanja u mnogim važnim međunarodnim dokumentima u oblasti ljudskih prava. Novosti je da su takva prava sada čvrsto povezana sa životnom sredinom.

D. Zaključak

Nakon višedecenijskih napora, zaštita životne sredine je dosegla nivo pozitivno pravne zaštite na svim nivoima državne, regionalne, nadnacionalne i međunarodne organizacije. Konkretna formulacija samog prava variraju od shvatanja životne sredine kao posebne vrednosti koja se stavlja u direktnu funkciju zdravlja, preko zaštite putem ograničenja eksploatacije prirodnih resursa, do formulacija posebnog prava na određene kvalitete životne sredine kao jednog od osnovnih prava čoveka.

Najviši standardi pravne regulative u oblasti životne sredine temelje se na inovativnom pristupu posredne zaštite životne sredine i neposredne zaštite ljudskih prava. Težište je stavljeno na cilj da se obezbedi adekvatno stanje životnu sredinu a time, u stvari zdravlje i blagostanje ljudi. Dakle, kroz prizmu rešavanja ekoloških pitanja i uspostavljanja standarda ojačane su garancije zaštite osnovnih ljudskih prava.

Literatura

- [1.] Duncan, O.D. (1961): "From Social System to Ecosystem", *Sociological Inquiry*, 31, p. 140-149
- [2.] Hawley, A.H. (1973): "Ecology and Population", *Science* 179, p. 1196-1201
- [3.] Ostrom, E.(1990): "Governing the Commons" in: *The Evaluation of Institutions for Collective Action*, New York, Cambridge University Press
- [4.] Hanna, Susan S.; Folke, Carl; Möler, Karl- Göran (1996): "Rights to nature", Island Press, Washington D.C.; p. 87-101
- [5.] Wegener, Bernhard, W.(1998): *Rechte des Einzelnen*, Baden-Baden: Nomos Verlag.- Ges., 1. Aufl.; p. 17-26
- [6.] Schelton, D.(1991): "The Right to Environment", in: J. Helgesen, ed.: *The future of human rights protection in a changing world*; Oslo: Norwegian University Press, p.198
- [7.] Concado, Trindade A.A.(1998): "Human Rights and the Environment", in: J. Symonides, ed.: *Human Rights: new dimensions and challenges*, Aktershot, Ashgate/Dortmond; p. 117
- [8.] *African Charter on Human Rights and People's Rights*, Organization of African Unity (OAU), Doc. CAB/LEG/67/3/Rov. 5 (1982) and *Additional Protocol to the American Convention on Human Rights in the Area of Economic, Social and Cultural Rights* (1989)

- [9.] *United Nations Convention on the Right of the Child*, UN General Assembly Resolution 44/25 of 20 November, 1989, A/RES/44/25
- [10.] *United Nations Declaration on the Protection of the Environment*, Stockholm, 1972
- [11.] *Declaration on Environment and Development* (1992), United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro
- [12.] *Single European Act (SEA)* (1987), Official Journal L 169/1
- [13.] *Treaty Establishing European Community*, dostupno na:
http://www.europa.eu.int/eurlex/ex/en/treaties/dat/12002E/pdf/12002E_EN.pdf
- [14.] *UN/ECE Convention on Access to Information, Public participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters* (1998), Aarhus, dostupno na:
<http://www.europa.eu.int/comm/environment/aarhus>